

היבטים לשוניים בפרשת משפטים עו

דקדוקי קריאה והדרכה לקורא בפרשת משפטים בהפטרה ובראשון של תרומה

כא ד וַיִּלְדֶּה-לָּוִי: געיה ביר"ד ולמ"ד בשווא נע, הקורא נח משבש את המשמעות¹. לָוִי: הלמ"ד רפויה
כא ו וַרְצֵעַ: יש להשמיע את העי"ן בסוף מילה, הקורא בה"א משבש את המשמעות
כא ח אַם-רָעָה: להקפיד על קריאת העי"ן, שלא יישמע מלשון ראייה. כתיב: לֹא קרי: לָוִי²
כא ט יַעֲדָנָה: היר"ד בחירק מלא, אין לבטא שווא במקומו
כא יב וְשִׁמְתִּי: הטעם בת"ו מלרע
כא טו וּמִכָּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוֹמָת: ההפסקה העיקרית בטפחא, יש להחיש את קריאת
התיבה וְאִמּוֹ להסמיכה לתיבה שלפניה וכן הדבר בפסוק יד וְכִי-יָדָא אִישׁ עַל-רַעְהוּ לְהַרְגּוֹ
בְּעֶרְמָה וכן הוא בהמשך יז וּמִקְלָל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוֹמָת
כא כה כֹּה כֹּה: הווא"ו בחירק חסר, יר"ד בדגש חזק מנוקדת בקמץ, לא: כֹּהִיָּה
כא כט שׁוֹר־נֶגֶח הווא: דגש חזק בגימ"ל שהוא שם תואר לשור ולא תאור פעולה בעבר שאז הניקוד
היה צריך להיות נו"ן בקמץ וגימ"ל בפתח וללא דגש חזק בגימ"ל: לִ: נֶגֶח³
כא לא יַעֲשֶׂה לָוִי: טעם נסוג אחור לעי"ן ודגש חזק בלמ"ד מדין אתי מרחיק
כא לג וְנִפְל-שָׁמָּה: געיה בנר"ן
כא לה וְכִי-יִגָּף שׁוֹר-אִישׁ: לפי קורן ותורה קדומה, תיבת וכי-יגף מוטעמת במרכא, ברויאר ואחרים,
בדרגא וכן צריך לקרוא⁴
כב ח עַל-שִׁלְמָה: ש"ן שמאלית
כב יט לְאַלְהֵים: הלמ"ד בקמץ, לא בצירי!
כב כא תַּעֲנוּן: יש להקפיד על הדגש בנר"ן, מלשון ענוי וכן הוא הדבר בהמשך
כב כו וְשִׁמְעֵתִי: במלרע! הקורא במלעיל משנה משמעות
כג א אֶל-תִּשָּׁת: במלעיל
כג ג תִּהְדָּר: הה"א בשווא נח והדל"ת בדגש קל מדין בגד"כפת אחרי שווא נח, אין לקרא 'תִּדָּר'
כג ד אִיבָדָה: אל"ף בחולם, יר"ד בחירק קטן (חסר) ובי"ת בשווא נח, יש לקרא: א – יב – ד
כג ח כִּי הַשְׁחַד יַעֲנֶה פְּקָחִים וְיִסְלֹף דְּבָרֵי צַדִּיקִים: להיזהר מהפסוק המקביל דברים טז יט כִּי הַשְׁחַד
יַעֲנֶה עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלֹף דְּבָרֵי צַדִּיקִים
כג טו כִּי-בֹי יֵצֵאת מִמִּצְרַיִם: הטפחא בתיבה כִּי-בֹי
כג טז בְּאֶסְפָּה: האל"ף בקמץ קטן והפ"א דגושה

¹ הגעיה ביר"ד איננה בכ"י לנינגרד, בעיקר צריכים להזהר כאן מי שאינם מבחינים בין קמץ לפתח.
² בספר תורה קדומה, בחלק הדקדוק מציין המחבר כי בעדה התימנית נוהגים להבדיל בין השניים ע"י הארכה קלה בקריאת לו לעומת לא, שהצליל נחתך ע"י האל"ף. לנו הבחנה זו איננה מוכרת.
³ כבר דננו סביב הנושא של צירוף הטעמים "תלישא קטנה קדמא גרש" (לרב מוכר בשמו המשובש: קדמא ואזלא או אזלא גרש), האם הקדמא קרובה יותר לתלישא או לגרש? ובכן, לפעמים כך ולפעמים כך, במקרה שלנו: שׁוֹר־נֶגֶח - הווא.
⁴ על פי כללי משרתי התביר היה ראוי להיות מוטעם במרכא שהרי הברה אחת בלבד מפרידה בין הברת התביר לבין הברת משרתו: וְכִי-יִגָּף שׁוֹר-אִישׁ. עיין בספר טעמי המקרא של ר"מ ברויאר עמ' 92 שיש שלושה עשר חריגים, וכאן אחד מהם. וכבר הבהרנו שמחלוקת בין קורן (הייזנהיים) לברויאר אינה בין כוחות שווים. מה גם שהדרגא הוא המקובל והמרכא נראה כהגהה מסברא. גם בתנ"ך ירושלים תשי"ג [העולה בדיוקו על קורן שיצא לאור כעשר שנים אחריו] בדרגא.

כג כ וְלֹהֲבִיאָדָּ: וּאִ"ו בְּשׁוּוֹא נַע, גְּעִיָּה בִלְמַ"ד בִּפְתַח, הַעֲמָדָה קִלְה בְּבִ"ת בְּגִלְל הַמוֹנַח. יֵשׁ לִקְרָא: וְלֹ-
הָבִי-אָדָּ

כג כא אֶל-תִּמְרָ בּוֹ: טַעַם מוֹנַח בְּמ"ם, אֵין הוּא נִסּוּג אַחֹר לְתִ"ו

כג כג וְהַבִּיאָדָּ: גְּעִיָּה מִתַּחַת לִוְאִ"ו הַמּוֹרָה עַל הַעֲמָדָה קִלְה וּמֵאִפְשֵׁר הַגִּיָּה נִכּוֹנָה שֶׁל הַה"א הַחֲטוּפָה
לִמְנוּעַ הַבִּלְעָתָה. וְהַכְחָדָתִיו: הַכ"ף בְּשׁוּוֹא נַח עַל אָף הַקּוּשִׁי בִקְרִיאת הַחִי"ת שְׁלֹאֲחִרְיָה, הַתִּיבָה
מוֹטַעֲמַת בְּטַעַם סו"פ לֹלָא מִשְׁרָתִים אוֹ מִפְסִיקִים לִפְנֵיהַ וְאֵין לְהַאֲרִיךְ בַּה"א כִּאִילוֹ מוֹטַעֲמַת
בְּטַפְחָא

כג כד תַּעֲבָדָם: תִּ"ו בְּקִמְץ גָּדוֹל, הַעִי"ן בְּקִמְץ קָטָן

כג כה וְהִסְרָתִי: בְּמַלְרַע, גְּעִיָּה בּוֹאִ"ו לִמְנוּעַ הַבִּלְעָת הַה"א

כג כז וְהַמְתִּי: וּאִ"ו בְּשׁוּוֹא נַע (אֵין לִקְרָא שֵׁם פֶּתַח), דָּגֵשׁ חֶזֶק בְּמ"ם וְהַטַּעַם בְּתִ"ו

כג כט וְרַבָּה: הַטַּעַם בְּבִ"ת, מַלְרַע

כג לב וְלֹאֲלֵהֶם: אֵין לְהַשְׁמִיעַ אֶת הָאֵל"ף, לִקְרָא 'וְלֹלְהֵיהֶם'

כד י וְכַעֲצָם: הַכ"ף בְּשׁוּוֹא נַח

כד יב וְהִיָּה-שָׁם: הַה"א בְּשׁוּוֹא נַח

הַפְּטָרָה מִשְׁפָּטִים יִרְמִיָּהוּ לֹד ח-כב לָג כה-כו:

לֹד ח יִרְמִיָּהוּ: הַמ"ם בְּשׁוּוֹא נַע וְלֹא בַחִירָק

לֹד ט חֲפָשִׁים: הַחִי"ת בְּקִמְתָּ קָטָן, כֵּן הַדְּבַר בַּהֲמִשְׁךְ הַפֶּרֶק. עֲבָד-בָּם: הַבִּי"ת בְּקִמְץ קָטָן. בִּיהוּדִי:
הַבִּי"ת בַּחִירָק מֵלֵא, אֵין לִבְטָא שׁוּוֹא נַע תַּחַת הִי"ד

לֹד יד וְעַבְדָּדָּ: הַבִּי"ת בְּקִמְץ רַחֵב וְהַדְלָתָא אַחֲרֵיהַ בְּשׁוּוֹא נַע. אֶת-אֲזָנָם: הָאֵל"ף הַשְּׁנִיָּיָה בְּקִמְץ קָטָן

לֹד כב הַנְּגִי: עַל אָף הַקּוּשִׁי, נו"ן רֵאשׁוֹנָה בְּשׁוּוֹא נַח

לֹג כו יִשְׁתַּחֲ: בְּשִׁי"ן שְׁמַאלִית וְלֹא בְּצַד"י כְּבִדְרֹךְ כָּלִל

רֵאשׁוֹן שֶׁל תְּרוּמָה:

כה ג זָהָב וְכֶסֶף: יֵשׁ לְהַקְפִּיד עַל הַפְּרִדַּת הַתִּיבּוֹת וְכֵן בַּהֲמִשְׁךְ פֶּס' ה: אֵילָם | מְאֻדָּמִים וְעֶרְתָּ |
תְּחָשִׁים

כה ה מְאֻדָּמִים: הָאֵל"ף בְּקִמְץ חֲטוּף

כה ח וְעָשׂוּ לִי: טַעַם מִרְכָּא נִסּוּג אַחֹר לְעִי"ן

כה י וְאִמָּה: אֵל"ף פְּתוּחָה וְדָגֵשׁ חֶזֶק בְּמ"ם לְהַבְדִּילָו מִשְׁפַּחַה עֵבְרִית

כה יב וַיִּצְקֶתָ לָו: טַעַם מוֹנַח נִסּוּג אַחֹר לְצַד"י וְדָגֵשׁ חֶזֶק בִּלְמַ"ד

כה יד עַל צִלְעָתָהּ הָאֶרֶץ: טַפְחָא בְּתִיבָה עַל

כה טז אֲשֶׁר אֶתֶּן אֱלֹהֶיךָ: אֵין לְסִיִּים אֲשֶׁר - אֶתֶּן אֱלֹהֶיךָ

כא ב כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עֲבָדִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבְשִׁבְעָתָה יֵצֵא לְחֻפְשִׁי חָנָם:

חָנָן 'צָהָר תַּעֲשֶׂה לְתַבְחָה' מִשְׁפָּטִים עו. כֵּאֵן מוֹצִיגִים רַק הָעֲנִינִים הַלְּשׁוֹנִיִּים וְלֹא הַמַּחֲשָׁבִתִּים.

כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עֲבָדִי – מֵה עֲנִיִן עֶבֶד עֲבָדִי אֲצֵל מַעֲמַד הַר סִינִי?

עֲלִינוּ לְהַבִּין מֵה פֶּשֶׁר הַמִּלָּה "מִשְׁפָּט", בִּלְשׁוֹן הַקּוּדֹשׁ, וְכִיצַד נִיתַן לְלִמּוּד מִמֶּנָּה עַל מַהוּתוֹ שֶׁל
הַמִּשְׁפָּט? הַ"תְּבִיעָה" הָרֵאשׁוֹנָה שֶׁהוֹעֲלָתָה בְּפִנֵּי הַמִּשְׁפָּט הָאֱלֹהִי, "הוֹגָשָׁה" ע"י שְׂרָה אִמְנוֹ, הַכּוֹעֶסֶת
עַל הַיּוֹסֵס הַמִּתְנַשֵּׂא שֶׁהִגֵּר הַחֲלָה לְהַפְגִּין כִּלְפִּיָּה, לְאַחַר שֶׁהִרְתָּה לְאַבְרָם. הִיא פּוֹנֶה לְאַבְרָם וְאוֹמֶרֶת
לוֹ, "חֲמִסִּי עָלֶיךָ, אֲנֹכִי נֹתֵתִי שְׁפָחָתִי בְּחִיּוֹךְ וְתִרְאָה כִּי תִרְתָּה וְאֶקַּל בְּעֵינֶיךָ, יִשְׁפָּט ה' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ" (בְּרֵאשִׁית טז).

ה). כוונת דבריה לכך שכבודה וזכויותיה, כמו נשללו ונלקחו ממנה (ב"אישור שבשתיקה" מצידו של אברם), והיא מבקשת, שהצדק האלוקי ירד מלמעלה ויכריע ביניהם. היא מצפה כמובן, להכרעה שתשיב לה את כבודה האבוד. יוצא איפוא, שמשפט הוא בד"כ, עניין של פסיקה בין שני בעלי דין. אחד מהם לפחות, חושב שמשוהו השייך לו (כסף, כבוד, בריאות וכיו"ב), נלקח ממנו ע"י השני. השני לעומת זאת, סבור שלא עשה מה שמיוחס לו, או שמה שעשה בצדק עשה, ואם לקח דבר מה מהשני, הרי מדובר במשוהו שהוא זכאי לו. השם 'בעל דין' כמו רומז לכך, שבעל הדין חווה תחושה של קיפוח ועוול, שנגרמו לו לכאורה, ע"י הצד שני. גם הנתבע, אף אם אינו תובע מאומה, הוא בעצם בעל דין, אפילו אם מבחינתו, מדובר רק באשמת שווא המועלית כנגדו.

ומהו תפקידו של השופט? לשמוע את דברי הצדדים השונים, לבחון אותם על פי המִשְׁפָּט האלוקי שהושם בתורה, ולפסוק. השורש של המילה 'מִשְׁפָּט' הוא ש.פ.ט. שורש זה מרמז על שני צדדים חשובים שניתן לגלות במהות המִשְׁפָּט. הצד האחד הוא היותו של המשפט סמכות עליונה שאמורה לגזור דין, לְפָסוֹק, במשמעות של חיתוך מלמעלה כלפי מטה, של הנכס נשוא התביעה, וחלוקתו הצודקת בין הצדדים. יש כאן חיתוך לכאורה, אך חיבור למעשה, של כל אחד מהצדדים למה ששייך לו על פי האמת האלוקית. ניתן לגלות משמעות דומה, בכיוון של מלמעלה למטה, גם ב"שורשים אחים" נוספים, הפותחים באותיות 'שפ', כמו במילים: להשפיל - שמשמעה להוריד ולהנמיך, לשפוך - שמשמעה לגרום לנזלים לרדת כלפי מטה, להשפיע - להוריד שפע, שפוף - כפוף כלפי מטה, ועוד המִשְׁפָּט הוא תיקון המצב הלקוי, שקדם לו.

הכיוון השני לחיפוש אחר משמעויות הנרמזות בשורש, הוא בדיקתם של הצירופים השונים של האותיות המרכיבות אותו - ש,פ,ט. חז"ל (בבלי סוטה ג א) קבעו ש"אין אדם עובר עבירה, אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות" (לאחר שפתח את עצמו בפניה, כמובן). דבר זה רמוז במלה טָפַשׁ, הבנויה מאותיות השורש ש.פ.ט אך בסדר הפוך. הַטָּפְשׁוֹת היא בעצם, כיסוי והסתרה על האמת, ראייה לא נכונה של המציאות, כדברי הפסוק מתהילים, "טָפַשׁ פִּחְלָב לִבָּם" (תהלים קיט, ע). כלומר, שהלב העטה על עצמו מעטה "מסתיר" של שומן, המונע ממנו לראות נכונה את פני הדברים (ולתפקד בהתאם). הצירוף השלישי של האותיות, הינו פ.ש.ט על משמעויותיו השונות. בפני השופט מוצגות עובדות המובאות מזוויות ראייה שונות, אם לא הפוכות, של שני הצדדים. על השופט, להוציא את האמת לאור, ע"י פישוט הדברים והצגתם כפשוטם וברורה. וכיצד הוא עושה זאת? ע"י הפשטת הלבוש המכסה והמטעה, בו הלבישו בעלי הדין את העובדות, ע"י גילוי פנימיותם של הדברים, ושל העומד מאחריהם. צירוף נוסף, המלמד על משמעות דומה, הוא השורש ש.ט.פ, המרמז על אמצעי נוסף לגילוי האמת, ע"י שטיפה של הצבע, הפיח ושאר הציפויים בהם "נמרחו" האמת.

כא יב-יד איתמר ורהפטיג⁵

בפרשתנו התורה מקדישה שלשה פסוקים לדינו של רוצח (שמ' כ"א):
(יב) מִכָּה אִישׁ וְיָמָת מוֹת יוֹמָת.

(יג) וְאִשֶּׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אָנָּה לִידּוֹ, וְשִׁמְתִי לָהּ מָקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שְׁמָהּ.

(יד) וְכִי-יָזַד אִישׁ עַל-רֵעֵהוּ לְהָרְגוֹ בְּעֶרְמָהּ, מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֶנּוּ לָמוֹת.

שני הפסוקים הראשונים מבחינים בין שוגג למזיד, אך מה עניינו של הפסוק השלישי, החוזר לכאורה על דינו של מזיד?

רש"י מפרש, על פי המכילתא על אתר, שהתורה באה לשלול עונש מוות ממִכָּה שיודע שעלול להרוג, אך לא התכוון בערמה להרוג. כגון רופא שמנתח חולה, שליח בית דין שמלקה את החוטא וכיוצא"ב. אבל הכתוב לפי פשוטו בא לחייב רוצח בערמה שברח למזבח, ולא לפטור רוצח שלא בערמה, כשליח בית דין. ומה חידש הכתוב בחיוב זה; מדוע היינו חושבים שהורג במזיד בערמה ייקלט וייפטר מעונש בברחו למזבח?

נראה שהדגש הוא על עניין המזבח, והדברים צריכים ביאור.

המזבח כאן מתפקד כעיר מקלט, יישום של ה"מקום" לרוצח בשגגה הנזכר בפסוק הקודם (ה"מקום" כולל גם ערי מקלט כמבואר במקום אחר, ראו במדבר ל"ה), אלא שמקלט זה של

⁵ ד"ר איתמר ורהפטיג, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן (גימלאי), וכן מכון משפטי ארץ, עפרה.

המזבח אינו מועיל להורג בערמה. משמע שהורג בערמה זהו מצב ביניים בין מזיד לשוגג. כלומר, הוא מערים להציג עצמו כשוגג, והכתוב מבקש לשלול את אפשרות קליטתו במזבח. מיהו רוצח בערמה זה? דוגמה לכך מצינו ביואב, שבו התקיים הפסוק הזה. הוא ברח אל אוהל ה' והחזיק בקרנות מזבח, ובכל זאת הומת במצוות שלמה (מלכים א ב כח-לד). כך עולה מהגמרא במכות יב ע"א האומרת:

אמר רב יהודה אמר רב: שתי טעיות טעה יואב באותה שעה, דכתיב: "וַיָּנֶס יוֹאָב אֶל-אֹהֶל ה' וַיִּחַזֵּק בַּקֶּרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ", טעה - שאינו קולט אלא גגו, והוא תפס בקרנותיו; טעה - שאינו קולט אלא מזבח בית עולמים, והוא תפס מזבח של שילה. אביי אומר: בהא נמי מיטעא טעה, טעה - שאינו קולט אלא כהן ועבודה בידו, והוא זר היה. אלא שמסוגיה זו עולה קושי אחר: מדוע הגמרא אינה דנה בכך שיואב מזיד היה, כשהרג את אבנר ואת עמשא?

ואכן כך שואל הרשב"א (בתשובותיו א, תקכד): מדוע אין הגמרא אומרת שטעה גם בכך שהוא היה מזיד, ואין המזבח קולט אלא שוגג?⁶ ועונה:

כבר ראית שרש"י ז"ל פירש⁷ דמזיד שאמר הכתוב: "מַעַם מִזְבְּחִי תִקְחֶנּוּ"; "מַעַם מִזְבְּחִי" ולא 'מעל מזבחי'. ובהא כבר אמרו שטעה דאין קולט אלא גגו והוא תפס בקרנותיו.

כלומר, גג המזבח אכן קולט גם רוצח במזיד, אלא שרק הגג קולט ולא קרנות המזבח. ויואב טעה בכך שנאחז בקרנות המזבח ולא בגגו (מלבד שתי טעויות נוספות שנזכרו בסוגיה שם, אך לא טעה בכך שהיה מזיד). לעומת זאת הרמב"ם כותב (הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ה הלכה יב-יג) שרק השוגג נקלט במזבח, וז"ל:

המזבח קולט שהרי נאמר בהורג בזדון "מַעַם מִזְבְּחִי תִקְחֶנּוּ לְמוֹת". מכלל שההורג בשגגה אינו נהרג במזבח. לפיכך ההורג בשגגה וקלטו מזבח והרגו שם גואל הדם, הרי זה נהרג עליו כמי שהרגו בתוך עיר מקלטו. אין קולט אלא גגו של מזבח בית העולמים בלבד ואינו קולט אלא כהן ועבודה בידו, אבל זר או כהן שאינו עובד בשעה שנהרג או שהיה עובד ולא היה על גגו אלא סמוך למזבח או אוחז בקרנותיו, אינו נקלט.

ואם כן יש שוב מקום לשאלה, מדוע אין הגמרא מונה בטעויות של יואב, שהיה מזיד? אלא שהרמב"ם שם בהלכה יד ממשיך ואומר:

וכל מי שקלטו המזבח אין מניחין אותו שם אלא מוסרין לו שומרין ומגלין אותו לעיר מקלטו. במה דברים אמורים במחוייב גלות, אבל מי שפחד מן המלך שלא יהרגו בדין המלכות או מבית דין שלא יהרגו בהוראת שעה, וברח למזבח ונסמך לו, ואפילו היה זר הרי זה ניצל, ואין לוקחין אותו מעל המזבח למוות לעולם, אלא אם כן נתחייב מיתת בית דין בעדות גמורה והתראה כשאר כל הרוגי בית דין תמיד.

אם כן ממשיך הרשב"א ואומר:

ואף לדעת הרמב"ם ז"ל אפשר דמזיד שאמרה תורה "מַעַם מִזְבְּחִי תִקְחֶנּוּ", היינו דוקא לידון בסנהדרין בעדות והתראה, כדכתב "תקחנו למוות", ואינו מומת אלא בעדים והתראה. אבל בנדון במשפטי מלוכה, אפילו במזיד קולט.

לפי זה יש לומר, שבהריגת יואב את אבנר ועמשא לא היו עדים והתראה, וכן מבואר בתוספות סנהדרין מט ע"א (ד"ה מאי), ולא חשש אלא מהריגתו מדין מלכות, ובזה נקלט גם מזיד. משום כך הגמרא אינה מונה בין טעויותיו שהיה מזיד, אלא שטעה בשתי הטעויות המנויות בסוגיה שם. אמנם לשיטת הרמב"ם עדיין קשה, שכן מדבריו עולה, שמי שנידון מדין מלך נקלט אף כשנאחז בקרנות המזבח ולא רק בגגו.

ואכן כך שואל ה"כסף משנה":

יש לתמוה שזו טענה טובה ליואב לומר שלא טעה והיאך אמרו שטעה. ועוד שאם כן לא היו יכולין לקחתו משם להמיתו שהרי לא הרג בהתראה לאבנר ועמשא וצריך עיון. והתוספות כתבו בסוף פרק נגמר הדין (דף מ"ט) על הא דקאמר מאי [טעמא] קטלתי לעמשא, ואם תאמר היאך נתחייב יואב במאי דקטליה (=שהרג) לעמשא והא בעי (=צריך) התראה... ואפילו למאן

⁶ טעות כזו מוזכרת בהמשך הסוגיה שם, במאמרו של ריש לקיש על שלוש טעויות שעתיד שרו של רומי לטעות.

⁷ על פי הגמרא ביומא פה ע"א.

דאמר חבר אינו צריך התראה, הכא (=כאן) לא היה חבר בדבר זה שהיה חושבו מורד במלכות והוא ליה (=והרי הוא) שוגג, ויש לומר דלא נתחייב אלא משום הוא גופיה דהוה מורד במלכות עד כאן לשונו. ופשטא דקרא ודשמעתא (=ובפשט הפסוק והסוגיה) לא משמע אלא שנהרג מפני שהרג, ואפי' לפי דבריהם עדיין הקושיא במקומה עומדת, שכיון שלא היה חייב מיתה אלא מדינא דמלכותא המזבח היה קולטו כמה שכתב רבינו, ומיהו בהא אפשר לדחוק ולומר דמורד במלכות שאני (=שונה), שאין המזבח קולטו.

כלומר, ה"כסף משנה" מסתמך על דברי התוספות בסנהדרין. שם נאמר שיואב נהרג לא מפני שרצח, אלא מפני שהיה מורד במלכות (על פשר מרידתו ראו בסוגיית הגמרא בסנהדרין שם), ועל עבירה זו של מרידה במלכות אין המזבח קולט.

ועדיין דחוק בעיני, שכן עיקר דין המלך מיועד לדון מורדים במלכות, ואם הרמב"ם אומר שמי שנשפט בדין המלך נקלט במזבח, אפילו היה מזיד, מסתבר שגם מורד במלכות נקלט במזבח ?!

א"ה: עזרה בהבנת כוונת הכותב. המקרא במלכים (א ב ה-ו) מביא את צוואת דויד וגם אתה ידעת את אשר-עשה לי יואב בן-צרויה אשר עשה לשני-שרי צבאות ישראל לאבגר בן-נר ולעמשא בן-יתר ויהרגם וישם דמי-מלחמה בשלם ויתן דמי מלחמה בחרתו אשר במקומו ובנעלו אשר ברגליו: ועשית כחכמתך ולא תורד שיבתו בשלם שאל:

דויד כעס על יואב על שהרג את אבנר כנקמה על הריגת עשהאל אחיו, ועל הריגת עמשא שדויד מינה על הצבא במקום יואב אחרי מרד אבשלום⁸. בחייו היו לדויד טעמים להשאיר את יואב בחיים. ואמנם היו ליואב צידוקים למעשי הרצח. אבנר כנקמה, ועמשא על רפיון ידיו בטיפול במרד שבע בן בכרי. אבל דויד ציוה שאחרי מותו על שלמה לדאוג להענשת יואב על המעשים האלה. צריך לציין שמבחינת דיני נפשות אי אפשר להרוג את יואב גם היו עדים למעשה אם לא הייתה התראה. אבל יש דינים תחליפים כמו "כונסין אותו לכיפה" (בבלי סנהדרין פא ב). רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ב הלכה ד

וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינן מחוייבים מיתת בית דין אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם הרשות בידו, וכן אם ראו בית דין להרוג אותו בהוראת שעה אם היתה השעה צריכה לכך הרי יש להם רשות כפי מה שיראו. הלכה ה הרי שלא הרגם המלך ולא היתה השעה צריכה לחזק הדבר הרי בית דין חייבין מכל מקום להכותם מכה רבה הקרובה למיתה ולאסור אותו במצור ובמצוק שנים רבות ולצערן בכל מיני צער כדי להפחיד ולאיים על שאר הרשעים שלא יהיה להם הדבר לפוקה ולמכשול לבב ויאמר הריני מסבב להרוג אויבי כדרך שעשה פלוני ואפטר.

אלא שביד הרוצח להנצל ע"י שיברח למזבח כמו שצוין לעיל רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ה וכל מי שקלטו המזבח אין מניחין אותו שם אלא מוסרין לו שומרין ומגלין אותו לעיר מקלטו. במה דברים אמורים במחוייב גלות, אבל מי שפחד מן המלך שלא יחרגנו בדין המלכות או מבית דין שלא יחרגוהו בהוראת שעה וברח למזבח ונסמך לו ואפילו היה זה הרי זה ניצל, ואין לוקחין אותו מעל המזבח למוות לעולם אלא אם כן נתחייב מיתת בית דין בעדות גמורה והתראה כשאר כל הרוגי בית דין תמיד.

לעומת זאת הלכה אחרת של הרמב"ם הלכות מלכים פרק ג הלכה ח כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו, אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך או שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה, ואם רצה להרגו ירגו, שנאמר פל איש אשר ימרה את פיך.. [וימת] (יהושע א, יח), וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות

⁸ יואב ועמשא היו בני אחיות של דויד.

להרגו, כשמעי בן גרא.

כאן הרמב"ם לא ציין שהמזבח מציל. ייתכן שבפשטות הוא הדין למי שהמלך רוצה להורגו בגלל מרידה או חוצפה (שהמזבח מציל), אבל יתכן מאוד שכאן לא יועיל מזבח, כי עצם אפשרות זו של הוצאה להורג היא חידוש, והיא אינה מוגבלת ע"י מזבח. ה'כסף-משנה' אומר שזה דחוק אבל יש בזה הגיון. ולכן קושיית הכותב על הכסף משנה אינה מובנת כל-כך.

הלכה נוספת מהלכות מלכים: רמב"ם הלכות מלכים פרק ג הלכה י

כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה, יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה, והורג רבים ביום אחד ותולה ומניח תלויים ימים רבים להטיל אימה ולשבר יד רשעי העולם. גם כאן לא צוין שהמזבח קולט, אבל הדברים מפורשים בהלכות רוצח שהעסקו לעיל.

ולכאורה מפורש כאן החילוק של הכסף-משנה בין מורד ובין "תקנת העולם".

ושבו לדברי איתמר ורהפטיג. לכן נראה שלדעת הרמב"ם יואב נהרג מפני שהרג את אבנר ועמשא, וכפי ש"הכסף משנה" ציין שזהו פשט הכתובים. אלא שיואב טען שהוא בגדר שוגג, כאמור, ומצד שוגג טעה בשתי טעויות כפי שצינה הגמרא במכות. ואם כן היה צריך להילקח לעיר מקלט, כדין שוגג האמור ברמב"ם בראש הסעיף, אלא ששלמה ידע שהוא שוגג הקרוב למזיד, שכן הרג את מתחרי על תפקיד שר הצבא, ושלמה הרגו מדין משפט המלך. אמנם בדין המלכות מזבח קולט גם מזיד, אבל בניגוד לדברי ה'כסף משנה' זהו דווקא במורד במלכות שלא רצח. אבל ברוצח, שדינו מיתה בדין תורה, גם אם פטור כשהוא שוגג, יכול המלך להורגו כשהוא שוגג הקרוב למזיד, ואז אין המזבח קולטו. נמצא שהגמרא לא ציינה טעות זו, משום שיואב לא היה מזיד אלא קרוב למזיד, שאותו יכול המלך להרוג מדין מלכות, וכאן לא חלו עליו דיני הקליטה המיוחדים, שכן היה גם רוצח בשוגג הקרוב למזיד.⁹ א"ה: שוב, הדין של שוגג הקרוב למזיד הוא שעיר המקלט אינה קולטת אותו וביד גואל הדם להורגו. לא נתבאר אם המזבח קולט אותו. אצל אבנר ועמשא כנראה לא היו בני משפחה שדרשו את מות יואב, הריגת יואב הייתה יוזמה ע"י דויד.

כעת נחזור לפסוקי המקרא. תוכנו המפורש של הפסוק השלישי עוסק ברוצח במזיד, וחידושו (לפי רש"י) הוא בפטור של שליח בית דין ורופא שהמיתו, כנזכר בתחילת דברינו. אך אפשר שמשמעות מן הפסוק גם רמז להורג בערמה, כיואב, ובורח למזבח כשוגג, שאין לו מקלט כשוגג, וביד המלך (ואולי גם לבית דין בהוראת שעה) קיימת האפשרות להורגו מדין משפט המלך.

א"ה: אני מתקשה לקבל שיואב העמיד פנים שהרג את אבנר ועמשא בשוגג.

מבחינה רעיונית יש להסביר את עצם חידושו של הרמב"ם על קליטתו של הנהרג מדין מלכות, כי יש כאן מתח בין כוח המלכות לכוח המקדש. המלך חורג מן הדין, אך לא בבית המקדש, ששם גם הסנהדרין יושבת. כאן התורה גוברת. לפי דין תורה הוא אינו נהרג, ואם כן, אי אפשר להוציאו ממקום שמבטא את משפט התורה, כשהוא נאחז בדין תורה, ולהעבירו לרשות המלך. יואב עצמו היה חריג, שכן היה בעניינו צירוף של דין תורה עם דין המלך; דין תורה של רוצח, ודין המלך שמתיר לו להרוג רוצח בשוגג הקרוב למזיד.

כא לג פרשה וטבעה ד"ר משה רענן שבת בשבתו משפטים עו

וְכִי־יִפְתָּח אִישׁ בֹּרֶא אֶת־יְיָכָרָה אִישׁ בָּר וְלֹא יִכְסֶּנוּ וְנִפְל־שָׁמָּה שׁוֹר אֶת־חֲמֹר:

החפירה איננה רק נחלת האדם והיא נפוצה מאוד בעולם בעלי החיים. לחפירה בקרקע מטרות מגוונות: בניית חללים לצורך קינון כמו במיני עופות כשורקרקים ועולדים, חפירת מחילות למגורים ונבירה להוצאת פריטי מזון מהקרקע.

⁹ בכך גם תוסבר הסוגיה בסנהדרין מט ע"א, ממנה משמע שיואב נהרג גם משום הריגת עמשא וגם משום מרידתו במלכות. ועיינו בפירוש "העמק דבר" על הפסוק בשמות שם.

בעלי החיים שונים זה מזה לא רק במטרות החפירה אלא גם באמצעים בעזרתם הם חופרים. הערקרקים נעזרים במקורם לצורך החציבה וברגליהם לצורך הוצאת החומר הנחפר ואילו פועלות הנמלים חופרות את קניניהן בעזרת הלסתות. היונקים משתמשים בשיניהם, חרטומם ו/או בכפות רגליהם.

כושר חפירה מעולה

בשורות הבאות אתאר את אורה חייו של בעל חיים המוכר היטב בזכות כושר החפירה המעולה שלו המתבטא בתלוליות העפר שהוא עורם בשדות, גינות או במשטחי דשא ציבוריים. תלוליות אדמה אלו, המסודרות בשורות ישרות במרחק של מטרים ספורים זו מזו, הן מעשה חרטומו ורגליו הקדמיות של מכרסם הנקרא בעברית חולד. החולד הוא חיה תת קרקעית שאינה עולה אל פני האדמה. הוא מתקדם תוך כדי חפירת מחילות מתחת לפני הקרקע. בנוסף למחילה האופקית הארוכה חופר החולד במרחקים קצובים גם פירים כלפי מעלה. הפירים מאפשרים להגיע למזון נוסף וכניסת אוויר.

החולד ניזון משורשים, בצלים ופקעות שאותם הוא מוצא תוך כדי התקדמותו. מטרת החפירה היא בעיקר להגיע למזון. כתוצאה מאופי התזונה שלו זכה החולד ל"מוניטין" של בעל חיים מזיק לחקלאות. שיניו הגדולות והחזקות הגדלות כל חייו מאפשרות לו לכרסם עצמים קשים יחסית ולחפור ללא הרף.

טעות נפוצה

אנשים רבים מבלבלים בין החולד והחפרפרת ולמעשה ניתן לומר שבשפה המדוברת, ברחוב או בעיתונות, החולד נקרא, בדרך כלל, חפרפרת. ההחלפה ביניהם נובעת מדמיון הרב הקשור לאורה חיהם התת-קרקעי. שניהם בעלי כושר חפירה מעולה וחיים במחילות צרות. לשניהם גוף גלילי גמיש חסר בליטות המאפשר תנועה קלה במחילה. רגליהם קצרות ועיניהם מנוונות. הפרווה צפופה וקצרה.

בצד הדמיון הרב קיים הבדל מבני בולט המאפשר להבדיל ביניהם בקלות. לחפרפרת חרטום ארוך וצר המעיד על חוש ריח מפותח המסייע לה לגלות את טרפה. מבנה חרטום זה איננו יעיל בחפירה בניגוד לחרטום השטוח והסחוסני של החולד. הבדל נוסף הוא במבנה העיניים. לחולד עיניים מנוונות המכוסות בעור ואילו לחפרפרת עיניים קטנות שכמעט אינן נראות משום שהן מוסתרות על ידי הפרווה.

החולד והחפרפרת שונים מאוד מבחינה טקסונומית. בעוד שהחולד שייך לסדרת המכרסמים (Rodentia) וניזון ממזון צמחי הרי שהחפרפרת שייכת לסדרת אוכלי החרקים (Insectivora) וניזונה בעיקר מבעלי חיים כמו חלזונות, שלשולים, זחלי חיפושיות ועוד.

החולד והחפרפרת חיים בחפיפה רק בארצות מעטות כגון: רוסיה, טורקיה, רומניה, הונגריה וכמה מארצות הבלקן אך לא בגרמניה וצרפת. בני אירופה שלא הכירו את החולד כינו אותו בשם חפרפרת. עדות קדומה להחלפה זו נוכל למצוא בפירוש רש"י המזהה את התנשמת שנמנתה בין שמונת השרצים (ויקרא י"א, ל) כטלפ"א (Talapa) שהוא שמה הלטיני של החפרפרת, על אף שהכוונה לחולד. בספרות חז"ל נקרא החולד אישות ובפירוש רש"י לתהילים (נח) אנו מוצאים הקבלה בין שלוש העמות: "נפל אשת - טלפ"א בלעז, שאין לה עינים והיא תנשמת דמיתרגמין אשותא, כך פירשוהו רבותינו".

החולד נחשב למזיק חקלאות קשה ומסיבה זו מותר היה לצוד אותו במועד ובשבועית: "צדין את האישות ואת העכברים משדה האילן ומשדה הלבן כדרכו, במועד ובשבועית. וחכמים אומרים: משדה האילן כדרכו, ומשדה הלבן שלא

כדרכו" (מועד קטן א.ד.). הלכה זו מהווה הוכחה חד משמעית לכך שבניגוד לפירוש רש"י האישות איננה חפרפרת משום שהיא איננה מזיקה לצמחים. ייתכן שכמורפת חרקים היא אף מועילה לשדות. קושי נוסף בזהוי האישות עם החפרפרת נמצא בדברי הגמרא האומרת שהאישות היא "ברייה שאין לה עיניים" ואילו לחפרפרת יש עיניים אם כי קטנות. בעל תפארת ישראל (במבוא לטהרות, יבקש דעת אות י"ג) התמודד עם קושי זה וכתב: "... ואין לו עיניים רצה לומר שאין עיניו נראים להדיא כי הם קטנים מאד".

חולד צילם: עמיר בלבן

תקשורת מפתיעה

החולד "זכה" להיות חיית מחקר חשובה מאד בגלל תכונות רבות ומעניינות הקיימות בו. יכולתו לחיות מתחת לפני הקרקע בריכוזי חמצן נמוכים הפכה ליעד מחקר לפיסיולוגים. גנטיקאים מתעניינים בעובדה שבארץ יש אוכלוסיות השונות זו מזו במספר הכרומוזומים שלהן ולכן ניתן לראות בחולד בישראל מין בתחילת התפצלותו למינים שונים. תכונה חשובה מאוד של החולד היא העובדה שעל אף שיש לו שרידי עיניים הוא עיוור לחלוטין. החולד מצטרף לרשימה נכבדת של מינים החיים בחשכה שאף הם עיוורים. שאלה מעניינת מאוד העומדת לפני החוקרים היא כיצד החולד מתקשר עם בן/בת זוגו משום שהם חיים כבודדים ואינם עולים מעל פני הקרקע. התברר שהתקשורת מתבצעת על ידי הקשת הראש בדפנות המחילה. זעזועי הקרקע נשלחים למרחקים המספיקים לתקשורת החשובה הזאת.

לתגובות ורישום לקבלת מאמרי צמחים ובעלי חיים על פי סדר הדף היומי:

raananmoshe1@gmail.com

תן לחכם ויחכם-עוד

אני מבקש מאוד ממי שיש לו הערות שלא ימנע מלשולחן אלי

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com

הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע

שם): www.ladaat.net/qilionot.php

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום העלאת מאמרים
<https://mail.google.com/mail/ca/u/0/#search/dvir/14a6bf5febc771ff>

אם אתה מתעניין
בהגטים הלשוניים של התורה
(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')
אתה מוזמן להרשם (בחנם)
לקבלת דוא"ל בנושאים לשוניים
בכתובת: maanelashon@gmail.com
😊 בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכותבים 😊